

تحلیلی بر اصل اخلاقی احترام در صنعت گردشگری دینی در ایران^۱

مهدی فدایی*

سید محمد حسینی راغب**

چکیده

گردشگری دینی، با داشتن ظرفیت عظیم فرهنگ ایرانی - اسلامی و اماکن دینی و بالتبع پذیرایی سالانه از تعداد بی‌شمار گردشگران، ضرورت پرداختن به بایسته‌های اخلاقی این عرصه را تأیید می‌کند. با هدف ارتقاء سطح اخلاق بین کنشگران گردشگری دینی، الگوی احترام به عنوان یکی از شاخص‌های اخلاقی گردشگری دینی، با توجه به قوانین و شرایط موجود در جمهوری اسلامی ایران، مورد بررسی این تحقیق قرار گرفته است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی بود و گردآوری اسناد به روش کتابخانه‌ای صورت گرفت. نتایج حاصل از این پژوهش، نشان می‌دهد: افزایش تعداد گردشگران، عواید اقتصادی برای مقصد، بالا رفتن میزان رضایت‌مندی تمام کنشگران از فرایند سفر و مشاهده حداکثر آثار مورد انتظار از یک بسته سفر دینی، از نتایج عمل به اصل اخلاقی احترام در گردشگری دینی در لایه‌های آزادی دین، حفظ آثار طبیعی، قوانین موضوعه، حریم خصوصی، برابری و زیرساخت مناسب است.

واژگان کلیدی

اصول اخلاقی، گردشگری، گردشگری دینی، اصل احترام، توریسم، ایران اسلامی.

۱. این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد سید محمد حسینی راغب با عنوان «بایسته‌های گردشگری دینی از منظر اخلاق اسلامی ناظر به صنعت گردشگری ایران» است.

*. استادیار گروه اخلاق و تربیت دانشگاه باقرالعلوم (ع) و مدرس دروس معارف.

** دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و دانشجوی دکتری مدرسی اخلاق اسلامی دانشگاه معارف اسلامی. (نویسنده مسئول)

smhr63@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۱۴

طرح مسئله

گردشگری به‌عنوان یکی از راه‌های ارتباط انسان‌های مختلف که از آداب و رسوم و ادیان مختلف پیروی می‌کنند، امروزه می‌تواند وسیله پیوند میان ملت‌ها و نزدیک شدن قلوب آنها به یکدیگر باشد. ایران اسلامی با داشتن تاریخ، تمدن و فرهنگ کهن و همچنین جاذبه‌های طبیعی، دارای توانمندی بسیاری در جلب گردشگران داخلی و خارجی می‌باشد و با ثبت جهانی ۲۲ اثر فرهنگی و ۲ اثر طبیعی در میراث جهانی یونسکو^۱ جزء ده کشور برتر دارنده جاذبه‌های توریستی به‌شمار می‌رود. (یونسکو، ۲۰۲۰) گونه‌های مختلفی از انواع گردشگری در ایران رونق دارند که مهم‌ترین آنها گردشگری تاریخی - فرهنگی، سلامت و گردشگری دینی می‌باشد.

کنشگران عرصه گردشگری دینی، جهت نیل به اهداف فردی و سازمانی خویش و با رعایت اصول اخلاقی است که اولاً دسترسی به اهداف را میسر می‌سازند و ثانیاً تعاملات اجتماعی سالم را تقویت می‌کنند. طبق تحقیقات به‌عمل‌آمده در زمینه بازاریابی و فروش محصولات گردشگری در سال‌های اخیر، معین گردیده است که مصرف‌کنندگان این محصولات برای خرید محصولاتی که اصول و مواضع اخلاقی در آنها لحاظ شده است، حاضر به پرداخت هزینه بالاتری می‌باشند. (Fennell, 2006: 285)

طبق تحقیقات انجام‌شده در کشور انگلستان مشخص گردید که ۷۲ درصد از افراد شرکت‌کننده در سفرهای سیاحتی گروهی، مهم‌ترین عامل کیفیت بالای این سفرها را، میزان پایبندی مدیر اجرایی سفرها به اصول و مواضع اخلاقی می‌دانند. (دنیا دیده، ۱۳۹۰: ۴۳ - ۴۲) طبیعتاً رشد و ارتقای اخلاقی این بخش از این صنعت (گردشگری دینی)، در نهایت منجر به بالندگی گردشگری دینی کشور عزیزمان به‌صورت کلی خواهد شد. گردشگری دینی پایدار به‌دلیل اینکه به‌دنبال وضعیت مطلوب است، نوعی سوگیری اخلاقی را دارا می‌باشد و ضرورت ایجاد نگاهی جامع و هماهنگ که زمینه‌های وحدت و پویایی را فراهم می‌کند و از سوی دیگر ضرورت تغییر نگاه به جامعه، فرهنگ، جهان و به‌طور کلی سبک‌های زندگی، گردشگری پایدار را به کنشی اخلاقی تبدیل می‌کند. (حیدری، ۱۳۹۶: ۸ - ۳۳)

اصول و قواعد اخلاقی، چارچوب‌هایی جهت تنظیم روابط و رفتارهای فردی و جمعی کنشگران و عاملان اخلاقی است. از میان اصول و قواعد اخلاقی در صنعت گردشگری دینی، اصل احترام از

1. UNESCO World Heritage.

اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. وجود تنوع فرهنگی در میان کنشگران این حرفه، پیش‌فرض غیریت در گردشگران (غیرهمکیش)، انگاره‌های جزم‌گرایانه در سنت‌های دینی مختلف چه از منظر حقانیت و چه از منظر نجات‌نهایی، الگوی احترام متقابل را در میان اصول دیگر اخلاقی در این صنعت، ویژه می‌سازد. تحلیل مفهومی این اصل، مصادیق آن و چالش‌های مرتبط با این اصل در این مقاله بررسی می‌شود.

۱. مفهوم‌شناسی

در ادامه به تبیین مفهومی گردشگری دینی و اصل اخلاقی احترام، خواهیم پرداخت.

۱-۱. گردشگری دینی

از دیرباز یکی از اقسام گردشگری که افراد بسیاری متمایل به آن بوده‌اند گردشگری دینی بوده و همچنان در قرن حاضر از انواع پرطرفدار می‌باشد. در سال‌های اخیر گردشگری دینی نقش بسیار عمده‌ای در توسعه و رونق دیگر اقسام گردشگری ایفا می‌کند؛ بیش از ۴۰٪ از گردشگری در اروپا به بازدید از سایت‌های دینی اختصاص دارد.^۱ (UNWTO, 2014)

محورهای اصلی مقالاتی که در سال‌های اخیر درباره گردشگری دینی بر آن تمرکز شده است، موضوعات اقتصادی و اجتماعی می‌باشد نه بعد دینی و مذهبی آن که این نشان از اهمیت بعد اقتصادی گردشگری دینی در کنار ابعاد فرهنگی و اجتماعی آن دارد و سال‌های اخیر گردشگری دینی شاهد رشد و رونق چشمگیری بوده است و بسیاری از کشورها برای بهره‌مندی حداکثری از مزایای این گردشگری، برنامه‌ریزی مدون انجام داده‌اند. (Olsen & Trono, 2018: 14)

با تتبعی که در الفاظ به‌کار رفته در این حیطه علمی، انجام شده به‌نظر می‌رسد اختلافات ظریفی در هر مورد وجود دارد که سبب نام‌گذاری‌های متفاوت شده و به راحتی نمی‌توان این موارد را مترادف یکدیگر دانست. بلکه در صورتی که هدف، خوض در الفاظ و معانی نباشد - که در تحقیق حاضر چنین هدفی دنبال نمی‌شود - می‌توان این الفاظ را تقریباً مترادف هم فرض کرد و از آن گذشت. لذا در ادامه الفاظی مانند گردشگری مذهبی، زیارت، معنوی، آئینی و دینی را به‌دلیل مشابهت اهداف، یکسان در نظر می‌گیریم و برای همه از گردشگری دینی استفاده خواهیم کرد.

گردشگری دینی یک پدیده مکرر در طول تاریخ است که به‌سنخی از گردشگری باز می‌گردد که با آموزه‌های یک دین گره خورده است. (Rinschede, 1992: 51-67) آنچه از گردشگری دینی در

۱. به نقل از سایت سازمان جهانی گردشگری: <https://www.unwto.org>

این مقاله مدنظر می‌باشد، آن سنخ از گردشگری است که با آموزه‌های دینی در ارتباط می‌باشد، چه آنکه سفر با انگیزه‌های دینی یا به یک مقصد دینی صورت پذیرد و یا آنکه اشتغال به فعالیت‌ها و آیین‌های دینی باشد، در این معنای عام، افرادی که درصدد آشنایی با دیگر ادیان هستند نیز مشمول گردشگری دینی می‌شوند حتی اگر خودشان به آن دین التزامی نداشته باشند.

آنچه در این تحقیق مورد اهتمام قرار گرفته، این است که گردشگری دینی نقش اساسی دارد و گردشگری مذهبی، زیارت، معنوی و آئینی و الفاظ مشابهی که گاه شنیده می‌شود، همه زیرشاخه‌های گردشگری دینی تلقی شوند.

۲-۱. اصل احترام^۱

در گردشگری عموماً و در قسم دینی آن خصوصاً یکی از اصول اخلاقی بسیار مهم احترام گذاشتن به یکدیگر است. احترام گذاشتن می‌تواند از جنبه‌های مختلف تصور شود؛ از جمله احترام به انسانیت و کرامت انسان‌ها، احترام به ادیان و مذاهب مختلف، احترام به آثار طبیعی و تاریخی موجود در مقصد و غیره. در این زمینه کدهای جهانی اخلاق گردشگری در ماده یک با عنوان «سهم گردشگری در شناخت و احترام متقابل میان ملت‌ها و جوامع»، رفتار محترمانه را زیربنای گردشگری مسئولانه^۲ دانسته است. (UNWTO, Global Code of Ethics for Tourism, 2001) با توجه به ملاحظه قلمرو احترام در گردشگری دینی، می‌توان اصل احترام را چنین تعریف کرد:

کنشگر a در حوزه گردشگری مذهبی، در مواجهه ارتباطی با فرد انسانی x و شیء یا محیط z این‌گونه داوری می‌کند که x یا z، سزاوار توجه، پاسخ و ارزش‌گذاری است؛ لذا احساسی مثبت از ارج نهادن و اعتنا به x و z در a ایجاد می‌شود و a موظف است براساس این احساس رفتار کند.

۲. تحلیل اصل احترام در گردشگری دینی

کنشگر صنعت گردشگری دینی اعم از تور لیدر، کارمند سازمان گردشگری، مردم ساکن در موقعیت‌های گردشگری اخلاقاً موظف هستند، براساس احساس توجه، پاسخ و ارزش‌گذاری نسبت به گردشگران دینی رفتار کنند. این احترام را در لایه‌های مناسب دینی، آثار طبیعی و تاریخی، قوانین موضوعه، حریم خصوصی و برابری جنسیتی، دینی و قومی، زیرساخت مناسب تحلیل می‌کنیم.

1. Respect.

2. Responsible Tourism.

۱-۲. آزادی ادیان و مذاهب و انجام مناسک

در خصوص آزادی ادیان و مذاهب هم در قانون اساسی جمهوری اسلامی که مَلهم از قوانین اسلام است، در اصول مختلف به این اصل اشاره شده است؛ به عنوان مثال در اصل ۱۲ علاوه بر اعلام مذهب شیعه اثنی عشری به عنوان مذهب رسمی کشور، بر احترام به سایر مذاهب اسلامی اعم حنفی، شافعی، حنبلی و مالکی تأکید شده و آزادی آنها در انجام مراسم مذهبی بر طبق فقه خودشان به رسمیت شناخته شده است.

گردشگرانی که در سایت‌های گردشگری دینی ایران حضور پیدا می‌کنند، ممکن است پیرو هر یک از ادیان یا مذاهب موجود در عالم باشند و یا حتی به هیچ دین و مذهبی معتقد نباشند،^۱ اما طبق اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، از آزادی برخوردارند و این حقوق آنها به رسمیت شناخته می‌شود. در تجارب مختلف نگارندگان، به عنوان راهنمای تور دینی و کارشناس دینی سایت گردشگری، این آزادی، کاملاً مشاهده شده و در موارد بسیار زیادی که طی سال‌ها با گردشگران - مخصوصاً ورودی - داشته است، به راحتی در خصوص مسائل مختلف دینی بحث و گفتگو شده و حتی مشاهده شده که افراد بودایی هم در حرم امامزادگان با آزادی کامل به عبادت پرداخته‌اند و از ظرفیت عظیم معنوی آن فضای روحانی توانسته‌اند توشه خود را برگیرند.

در اینجا ممکن است یک سؤال پیش آید و آن اینکه آیا گردشگران هر دینی و به هر روشی آزادند؟ ضمن ناسازگاری جواب مثبت به این سوال با مبانی و اصول دین اسلام، زمینه گمراهی مردمی که جامعه هدف گردشگری هستند، نیز پاسخ مبتنی بر تأیید کامل را محل تأمل قرار می‌دهد. اصل پیش‌بینی‌پذیری اقتضا می‌کند قبل از ورود گردشگران مذهبی به کشور و اماکن مذهبی، دستورالعمل‌های لازم در قالب کدهای رفتاری در اختیار آنها قرار گیرد؛ مثلاً گردشگرانی که قصد حضور در مرقد شریف امام علی بن موسی الرضا را دارند، کدهای رفتاری ناظر به پوشش، آداب زیارت و ... در اختیارشان قرار گیرد. تدوین این کدهای رفتاری می‌تواند ضمن توجه به آزادی عمل گردشگر، سطح چالش‌های محیطی را کاهش دهد.

به اقتضای اصل احترام، توجه و ارزش‌گذاری به مذهب و آیین گردشگران بایستی مورد توجه قرار گیرد. توجه به زیرساخت‌های مذهبی مثلاً مکان‌های مخصوص عبادت برای غیرهمکیشان، آشنایی با آداب و معاشرت‌های مذهبی دیگران، ارزش‌گذاری برای باورهای دینی آنها از مصادیق کنشگری محترمانه ذیل لایه آزادی دین و مذهب گردشگران دینی است.

1. Atheist.

یکی از مسائلی که همواره در پذیرش و صدور ویزا برای گردشگران ورودی از اهمیت برخوردار بوده و باعث ایجاد دغدغه‌های امنیتی است، مسئله ورود گردشگرانی است که با اهداف جاسوسی برای دولت‌های بیگانه سفر می‌کنند؛ لذا معمولاً یک نوع نگاه منفی از جانب دستگاه‌های امنیتی به گردشگر وجود دارد و در جای خودش موضوعی قابل دفاع است، اما اینکه این سوءظن نسبت به تمام گردشگران وجود داشته باشد، در حلقه ارتباطی مردم عادی و گردشگران می‌تواند به لحاظ اخلاقی ناپسند باشد؛ چراکه مردم ایران به میهمان نوازی مشهورند و درعین حال اساساً حضور گردشگران به‌عنوان یکی از راه‌های انتقال فرهنگ می‌باشد که می‌توان از آن به بهترین وجه ممکن استفاده کرد؛ ولی چنین تصویری نسبت به آنها مانع از این می‌شود که ارتباطات محترمانه خوبی شکل بگیرد. این خود نوعی چالش اخلاقی برای مردم به‌وجود می‌آورد که بالاخره با سوءظن به گردشگر ورودی نگاه کنند یا با نگاه محترمانه با او نگاه شود؟

این مسئله در گونه‌های جدید گردشگری دینی مثال کوچ سرفینگ حساس‌تر است. کوچ سرفینگ^۱ که به کاناپه گردی ترجمه شده است، یک سایت گردشگری است که به‌صورت یک شبکه اجتماعی و یکی از معروف‌ترین پرتال‌های گردشگری در اینترنت است و در زمینه میهمان‌نوازی و اقامت رایگان فعالیت می‌کند و چند سالی هست که اسباب گردشگری کم‌هزینه را برای گردشگران از جمله گردشگری دینی و به‌خصوص آنها که از بودجه کمتری برخوردارند فراهم کرده است.^۲

در خصوص مباحث اخلاقی می‌توان از جوانب مختلفی به پدیده کوچ سرفینگ نگریست. از طرفی عده‌ای به ضررهای اقتصادی این فعالیت به بخش هتلداری کشورها اشاره کرده‌اند (Tourism Review, 2010) و در مقابل عده‌ای از آن با عنوان نوع جدیدی از گردشگری پایدار یاد کرده‌اند. (Zgolli & Zaiem, 2018: 168-178) همچنین از جهت اخلاقی نزدیک به ۸۰ درصد از اعضای این سایت طبق آماری که ویکی پدیا ارائه کرده است، از جانب خود سایت، تأیید شده نیستند. از این جهت مکان خوبی برای فعالیت‌های جاسوسی است. اگر قرار بر گسترش این روابط باشد، یقیناً نظارت دستگاه‌های امنیتی بر رفت و آمد گردشگران کم‌رنگ‌تر می‌شود و این نیز می‌تواند به‌عنوان یک نقطه منفی برای این روال مهمان‌داری محسوب شود و رفتارهای مبتنی بر الگوی احترام را زیر سؤال ببرد. در مجموع، ورود غیرمحسوس به شناسایی افراد مشکوک و توجه به رعایت رفتارهای محترمانه حتی با فرد جاسوس، مورد تأیید داده‌های دینی ماست.

1. Couch Surfing.

2. <https://www.couchsurfing.com>

به‌عنوان نمونه در ایران، در اماکن مقدس و به‌ویژه زیارتگاه‌ها، بعضاً شاهد نوعی ابراز تعصب بی‌جا از جانب مردم بومی نسبت به گردشگران - مخصوصاً ورودی - و با دین یا مذهب متفاوت هستیم. توضیح مطلب اینکه همانطور که می‌دانیم گردشگری که به نیت دیدن بنا یا کنجکاوی مذهبی به ایران آمده و تصویری از داشتن حجاب نداشته، وقتی در یک مکان زیارتی وارد می‌شود با نگاه‌های متعجب‌ترین مواجه می‌شود. گاه با تذکر افرادی مواجه می‌شوند که قصد نهد از منکر دارند. این مسئله موجب می‌شود که گاه اعتراضاتی از جانب زائرین بلند می‌شود و سبب ایجاد یک سری محدودیت‌ها برای گردشگران می‌گردد. محدودیت ورود در بعضی مشاهد مشرفه تا حدودی ناشی از اعتراض زائرین بوده و البته اینجا می‌توان به زائرین هم حق داد که با حضور گردشگران، آرامش آنها سلب می‌شود و از هدف اصلی گردآمدن در آن مکان مقدس که همانا عبادت و نیایش است باز می‌مانند؛ البته به این موضوع در بند دو از ماده چهار کدهای جهانی اخلاق گردشگری اشاره شده است و این حق مردم بومی به رسمیت شناخته شده؛ مسئله اینجاست که این چالش پیش‌آمده که ناشی از تفاوت فرهنگی بین گردشگر و مردم مقصد است چگونه باید حل شود که هر دو بتوانند از ظرفیت‌های آن مکان مقدس استفاده کنند. اصل احترام متقابل، کمک شایانی به حل این مسئله می‌کند.

مسئله دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد حضور گردشگرانی با دین یا مذهب غیرغالب در ابنیه دینی مثل زیارتگاه‌هاست؛ به‌عنوان مثال حضور برادران اهل سنت و خواندن نماز در حرم امام رضا علیه السلام؛ شاید برای بعضی مردم عوام غیرقابل تصور باشد، اما رفتار مردم بومی یا زائرین با مذهب اکثریت، نباید به‌گونه‌ای باشد که فرد بازدیدکننده را به سختی بیاندازد و آزار دهد. چه‌بسا با نگاهی سنگین و خیره خیره، آن عزیزان رنجیده خاطر شوند و میهمان امام رضا علیه السلام با خاطره‌ای تلخ، آن صحن و سرا را ترک کند.

این چالش را به‌گونه دیگری نیز می‌توان طرح کرد: ازسویی ما ملزم احترام به گردشگران هستیم؛ از سوی دیگر، باید احترام اماکن مقدس و مذهبی رعایت شود. در چالش این دو احترام وظیفه چیست؟ این چالش در میان آداب دو گروه گردشگر و میزبان (تور لیدر یا مردم یا ...) نیز وجود دارد، به‌ویژه آنکه آداب ملتها و گردشگران ممکن است با ما متفاوت باشد؛ مثلاً دست‌دادن و برخی موارد این‌چنینی جزء آداب آنهاست و رعایت آن از جانب مهمانان یا لیدر تور وظیفه اخلاقی است.

در همه این موارد و موارد مشابه دیگر، یکی از راه‌هایی که در تمام دنیا به‌عنوان یک استاندارد اخلاقی مطرح است، ارائه کدهای رفتاری به گردشگر و تورلیدر براساس فرهنگ بومی منطقه مورد گردشگری است. فهم صحیح از اصل اخلاقی احترام، درک صحیح از فرهنگ بومی و شناخت

اقتضائات فرهنگی دینی گردشگران، می‌تواند زمینه طراحی و تدوین یک‌سری کدهای رفتاری ناظر به نقاط گردشگری مذهبی را فراهم آورد. این کدهای رفتاری می‌تواند نقطه به نقطه متفاوت باشد. به‌عنوان مثال، گردشگرانی که برای تماشای یک آیین مذهبی در عاشورا به تهران یا شهرستانی سفر کرده‌اند، کد رفتاری ناظر به پوشش برای آنها متفاوت با کد رفتاری پوشش برای گردشگرانی است که برای تماشای آیین مذهبی در روز عید فطر یا قربان به یک منطقه بومی سفر کرده‌اند و قس علی‌هذا.

۲-۲. حفظ آثار طبیعی و تاریخی

به اقتضای اصل احترام، تفاوتی میان اصل توجه به انسان و شیء در ارزش‌گذاری نیست. در گردشگری دینی بیشتر با جاذبه‌های مصنوعی و به‌عبارت دیگر ساخت دست بشر سروکار داریم، از قبیل مساجد، کلیسا، کنیسه و معبد. البته ممکن است یک منبع طبیعی گردشگری هم وجود داشته باشد که از تقدس برخوردار است و بتوان آن را در عداد جاذبه‌های توریستی تلقی کرد، مثل رود گنگ.^۱

در هندوستان. حفظ و حراست از میراث‌های گران‌بها که بعضی از آنها ممکن است هزاران سال قدمت داشته باشند از مصادیق اصل احترام است. حتی در قرآن کریم در آیه ۴۰ سوره حج، آنجا که می‌فرماید: «وَكُلُوا دَعُ اللّٰهُ التّٰسَ بَعْضُهُمْ يَبْغِضُ لَّهُدْمَتُ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا؛ و اگر خدا (زیان) بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، جایگاه عبادت مسیحیان و یهودیان و نمازها و نمازخانه‌ها(ی مسلمانان) که نام خدا در آنها بسیار برده می‌شود، سخت ویران می‌شد»، در خصوص جهاد، یکی از دلایل مشروعیت جهاد دفاعی، حفظ و حراست از معابد و مراکز دینی عنوان می‌شود؛ (ورعی، ۱۳۸۲: ۴۴ - ۴۳) همچنین تبرک به آثار انبیا، ائمه، اولیا، شهدا و صلحا در نگهداری آثار تاریخی نقش به‌سزایی داشته است و می‌توان گفت در فضای دینی، ارزش و احترام به اماکن و آثار و ابنیه تاریخی دوچندان می‌شود. (عزیزی، ۱۳۹۶: ۱۹۴)

۳-۲. قوانین موضوعه

احترام به قوانین مقصد از جانب تمام کنشگران عرصه گردشگری یک واجب اخلاقی است. در جاهایی که چشمان ناظران و دوربین‌های مخفی هم امکان رصد ندارند، باید از سوی کنشگران مورد اهتمام قرار گیرد. قوانین درون‌مرزی ایران طبق ماده ۵ قانون مدنی^۲ و ماده ۳ قانون مجازات

1. Ganges River.

۲. کلیه سکنه ایران اعم از اتباع خارجه و داخله مطیع قوانین ایران خواهند بود مگر در مواردی که قانون استثناء کرده باشد.

اسلامی^۱ بر تمام سکنه ایران حاکمیت دارد؛ لذا گردشگران داخلی و ورودی باید رفتاری مطابق با نظم عمومی ایران داشته باشند؛ چراکه قوانین ما یکی از منابع مهم نظم عمومی ماست. همچنین بند ۵ از ماده یک کدهای جهانی اخلاق گردشگری، گردشگران را از ارتکاب هرگونه عمل مجرمانه براساس قوانین مقصد نهی می‌کند: «گردشگران نباید داروی غیرمجاز، اسلحه، عتیقه‌جات، گونه‌های حفاظت‌شده حیات‌وحش یا هر نوع محصول و ماده‌ای که طبق مقررات ملی کشور مورد بازدید، خطرناک یا ممنوع است را به صورت غیرقانونی خرید و فروش کنند.» (UNWTO, Global Code of Ethics for Tourism, 2001) پس گردشگر اعم از داخلی و ورودی - که معمولاً از اتباع بیگانه محسوب می‌شود - باید به اصول مسلم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قوانین و مقررات جزایی، مقررات راهنمایی و رانندگی و سایر قوانین مقصد، در طول اقامت در ایران احترام بگذارد و از آنها تخطی نکند.

به‌عنوان مثال، آنچه در گردشگری دینی بیشتر موردتوجه قرار می‌گیرد نحوه حضور گردشگران - چه داخلی و چه ورودی - در سایت‌های دینی و مذهبی است. معمولاً مقاصد گردشگری دینی، الزامات خاصی از لحاظ کدهای رفتاری و به‌لحاظ پوشش^۲ دارند که می‌بایست از طرف گردشگران رعایت شوند. به‌عنوان مثال شهر قم به دلیل وجود بارگاه مطهر حضرت فاطمه معصومه (ع) و همچنین وجود حوزه‌های علمیه و مراکز دینی مختلف، از دیرباز به‌عنوان یک شهر مذهبی شناخته شده و حتی مردم عادی بومی هم در خصوص نوع پوشش، حساسیت‌های خاص خود را دارند. گردشگران، قبل از ورود به شهر قم باید توسط راهنما و اطلاع‌رسانی‌هایی که انجام می‌شود، نسبت به برخی الزامات پوشش و رفتار، آگاه شده باشند و در مدت حضور در این شهر و مخصوصاً در اماکن دینی این قواعد را مراعات کنند. این موضوع ممکن است در یک شهر دیگر مثل شیراز که جنبه سیاحتی آن بر وجهه دینی و مذهبی آن غلبه دارد، به‌گونه دیگری باشد و آن الزامات رفتاری فقط محدود به فضاها دینی مثل حرم مطهر شاه‌چراغ یا مساجد مورد بازدید بشود؛ لکن این به‌معنای نادیده گرفتن قوانین کلی کشور نیست و گردشگر همواره ملزم به رعایت قوانین عمومی کشور می‌باشد. البته سری کتاب‌های لونلی پلنت^۳ که به‌عنوان راهنمای

۱. قوانین جزائی ایران درباره کلیه اشخاصی که در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران مرتکب جرم شوند اعمال می‌شود مگر آنکه به‌موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد.

2. Dressing Codes.

3. Lonely Planet.

گردشگران در کشورهای مختلف استفاده می‌شوند به این مسئله واقف هستند و در مورد ایران و خصوصاً شهر مقدس قم به گردشگران توصیه‌های بیشتری نسبت به دیگر شهرهای ایران دارند. (Bruke, Maxwell, Sheare, 2012)

۴-۲. حریم خصوصی

حریم خصوصی قلمرو زندگی هر فرد دانسته شده است که نوعاً یا عرفاً و یا با اعلان قبلی، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن قلمرو دسترسی نداشته باشند یا به آن قلمرو وارد نشوند یا به آن قلمرو نگاه یا نظارت نکنند یا به هر صورت دیگری وی را در آن قلمرو مورد تعرض قرار ندهند. (انصاری، ۱۳۸۷)

بر اساس این، در گردشگری دینی انتظار می‌رود تمام کنشگران در تعامل با سایرین، حریم خصوصی آنها را رعایت کنند و بدون اجازه به این حریم دسترسی پیدا نکنند. به‌عنوان مثال راهنمای تور ممکن است بعد از یک هفته ارتباط مداوم با گردشگر، به‌نوعی احساس صمیمیت با او برسد، که البته ممکن است از طرف گردشگر هم باشد، ولی این احساس نباید مجوز این بشود که هریک به خود اجازه دهند در حریم خصوصی طرف مقابل وارد شوند و اطلاعاتی درخواست کنند که در حالت عادی، هیچ فردی نسبت به ارائه آنها به غیر، تمایل ندارد.

تجاوز به حریم خصوصی، در کنشگران گردشگری دینی، ممکن است سه صورت داشته باشد:

۱. **ورود به منافع و مصالح شخصی:** بسته به تفاوت فرهنگ‌ها ممکن است سؤالاتی در خصوص درآمد، شغل، دین و عقاید سیاسی گردشگر، نوعی تجاوز به حریم خصوصی او تلقی شود؛ این اطلاعات باید از طریق مطالعه روحیات ملل، توسط راهنما و کارشناس سایت دینی و حتی سایر کنشگران عرصه گردشگری، از قبل کسب شده باشد.

۲. ممکن است داشتن ورود یا رصد بدون اجازه از محل خلوت، استراحت یا انزوای فرد، شنود مکالمات و تلفن‌ها، تصویربرداری از فرد در حالت نامناسب و... در حیطه اجراکنندگان و مشخصاً بخش هتل‌داری اتفاق بیفتد؛ اینها مصادیق نقض حریم خصوصی گردشگر می‌باشند.

۳. **افشای عمومی حقایق خصوصی:** گاهی شاهد هستیم که اطلاعات خصوصی گردشگران، مثل اطلاعات تماس آنها که از طریق یک آژانس تحصیل شده، در اختیار آژانس دیگر قرار می‌گیرد که این می‌تواند تجاوز به حریم خصوصی آژانس اول تلقی شود.

۵-۲. برابری^۱

احترام به برابری انسان‌ها از جهات مختلف، یکی از مؤلفه‌ها یا ریزموضوعات مبحث کلی احترام است که جا دارد به ابعاد مختلف آن دقیق‌تر پرداخته شود. حقوق برابر در بهره‌مندی از منابع برای تمام ساکنان کره زمین، توسط کدهای جهانی اخلاق گردشگری در ماده ۵ پیش‌بینی شده است. (UNWTO, Global Code of Ethics for Tourism, 2001)

توجه به این نکته ضروری است که مراد ما از برابری در اینجا به معنای این است که کنشگران گردشگری مذهبی اعم از گردشگر، تولیدر، سازمان، مردم جامعه هدف، نظر به برابری احاد انسان‌ها در همه نقاط زمین، به این برابری احترام گذاشته و با همه یکسان برخورد کنند نه اینکه اروپایی بودن یک گردشگر موجب تفاوت در امکانات و ارتباطات تولیدری و مدیریت گردشگری مذهبی شود؛ یا زن بودن تولیدر موجب تزییع حقوق وی شود. اصل احترام، اقتضاء می‌کند با توجه به ارزش‌گذاری ذاتی‌ای که برای انسان شده است، رفتار ما نیز به‌عنوان گردشگر، تولیدر، سازمان گردشگری و بومی منطقه، با همه برابر و یکسان باشد و تبعیضی از این جهت قائل نباشیم.

به برابری یا مساوات از ابعاد مختلف می‌توان نگریست. برابری جنسیتی و قومی اهم مواردی است که ما به آن خواهیم پرداخت.

۵-۲-۱. برابری جنسیتی^۲

وقتی صحبت از برابری جنسیتی می‌شود ناخودآگاه اذهان به این سمت سوق داده می‌شوند که ممکن است بخواهیم درباره اجحاف به حقوق زنان صحبت کنیم. اتفاقاً چنین هدفی هم داریم؛ چراکه زنان همیشه در فضای کسب‌وکار، از گرفتن حقوق کمتر^۳ نسبت به مردان رنج برده و همچنان می‌برند.

یکی از شاخصه‌های اخلاقی عمل کردن در گردشگری و به‌خصوص نوع دینی آن این است که در شرایط برابر، حقوق و دستمزد برابری برای انجام‌دهنده آن کار در نظر گرفته شود و جنسیت در این موضوع دخالتی نداشته باشد. (ایمانی‌زاده، ۱۳۹۵: ۳۳) به‌عنوان مثال اگر دو راهنمای تور را با سوابق و تجارب کاری یکسان در نظر بگیریم، دلیلی ندارد که پرداختی آژانس به راهنمای خانم، کمتر از راهنمای آقا باشد. یا مثلاً طبق گزارش سازمان گردشگری جهانی، در سال ۲۰۱۰ که صنعت هوایی را جنسیت‌زده توصیف می‌کند و بخش‌هایی مثل فروش بلیط و مهمان‌داری را در تسخیر زنان و

1. Equality.
2. Gender Equality.
3. Underpayment.

مدیریت ارشد و خلبانی را سهم مردان می‌داند. (UNWTO, Global Report on Women in Tourism, 2010) این امر در بقیه فعالان این صنعت هم قابل تصور است.

دقت کنیم که گفته شد «در شرایط برابر»، به این معنی که ممکن است شرایطی تصور شود که پرداخت حقوق مساوی، اجحاف به طرف مقابل محسوب شود و آن، جایی است که به دلیل تفاوت‌های طبیعی، یک طرف نیاز به حمایت بیشتری دارد. در اسناد به دست آمده از لوحه‌های گلی تخت جمشید، مشخص می‌شود که مثلاً زنان از مرخصی بارداری و حقوق زایمان و نیز حق اولاد برخوردار بودند. (سنگاری و کرباسی، ۱۳۹۴: ۸۴ - ۶۳)

اصل عدم تبعیض شغلی از اصول مهم در حقوق ایران است. اصل ۲۸ قانون اساسی به این مسئله اشاره دارد: «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست، برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید.» ماده ۶ قانون کار نیز اصل تساوی و نفی تبعیض را مورد توجه قرار داده و بر حق زنان در برخورداری از حمایت‌های حقوقی تأکید کرده است. همچنین ماده ۳۸ قانون کار نیز به اصل ذکر شده توجه نموده است: «برای انجام کار مساوی که در شرایط مساوی در یک کارگاه انجام می‌گیرد، باید به زن و مرد مزد مساوی پرداخت شود. تبعیض در تعیین میزان مزد براساس سن، جنس، نژاد و قومیت و اعتقادات سیاسی و مذهبی ممنوع است.»^۱

۲-۵-۲. برابری قومی^۲

منظور از قومیت‌گرایی تعصبات خاص قومی و قبیله‌ای است که سبب می‌شود افراد یک قوم، خود را نسبت به قوم دیگر برتر بدانند. قومیت‌گرایی در طول تاریخ و حتی امروزه منشاء پیدایش جنگ‌ها و خونریزی‌های بسیاری بوده است. این پدیده به عنوان یکی از مصادیق افول جامعه بشری تلقی شده که به خاطر ریشه داشتن در خصلت حیوانی انسان برای سلطه‌جویی و افزون‌طلبی، در طول تاریخ، رنج و ستم بی‌شماری را بر انسان‌ها تحمیل کرده است. (قاسمی و صفاری راد، ۱۳۹۳: ۱۵)

اصل احترام اقتضا می‌کند، ارج نهادن براساس ارزش‌گذاری نسبت به فرد، همانطور که ارزش انسان‌ها از جهت انسان بودن یکسان است، یکسان باشد؛ لذا در گردشگری دینی باید امکانات

۱. قانون کار جمهوری اسلامی ایران، تاریخ تصویب ۱۳۶۹/۸/۲۹.

به نحوی توزیع شود که قومیت خاصی از مزایای گردشگری دینی و زیرمجموعه‌های آن مثل زیارتی و معنوی و آئینی محروم نشوند و منابع به طور برابر بین قومیت‌های مختلف توزیع شوند. همچنین زندگی بشر، امروزه با مسئله جهانی شدن ارتباط تنگاتنگی پیدا کرده است و ابعاد مختلف زندگی او را تحت تأثیر خود قرار داده است. پدیده‌ی قوم‌گرایی برای برخی از کشورها، چالش‌های متعددی در برداشته و دولت‌ها در این کشورها در پاره‌ای از مواقع با بحران‌هایی گوناگون مواجه‌اند که وحدت و انسجام داخلی آنها را مورد تهدید قرار می‌دهد. (پورقوشچی و نادری، ۱۳۹۳: ۹۱ - ۵۵) لذا قوم‌گرایی نه در بعد ملی و نه از جهت گردشگران ورودی قابل‌پذیرش نیست.

۲-۶. زیرساخت مناسب

ارائه خدمات شایسته به گردشگران از حقوق آنهاست و نوعی احترام به آنها محسوب می‌شود. درصد زیادی از این خدمات و فراهم‌سازی زمینه‌های آنها به دستگاه‌های مدیریتی مقصد مربوط می‌شود که باید با در نظر گرفتن نیازهای گردشگران به ارائه این خدمات بپردازند. این دردی بزرگ برای صنعت گردشگری ماست که گردشگری که برای بازدید از یک مسجد تاریخی به مقصدی سفر می‌کند، از امکانات اولیه‌ای مثل سرویس بهداشتی مناسب و تمیز محروم باشد؛ این مورد بارها برای راهنمایان پیش آمده که در طول سفر یکی از معضلات خود را یافتن سرویس بهداشتی فرنگی و تمیز عنوان می‌کنند. زیرساخت‌های شهری به گونه‌ای باید طراحی شده باشد که در مقصدی که احتمال حضور گردشگر ورودی زیاد است، امکانات راهنمایی آنها به صورت شایسته‌ای در دسترس قرار داشته باشد. از تابلوهای راهنمایی در سطح شهر و به زبان بین‌المللی گرفته تا حمل و نقل عمومی راحت و امکانات ویژه سالمندان و معلولین و ایستگاه‌های راهنمایی گردشگران که در سطح شهر پراکنده شده‌اند. در گردشگری دینی تعبیه مکان مناسب استقرار کارشناس سایت به عهده تولید یا هیئت امنای آن مکان مقدس می‌باشد و تأمین بودجه مورد نیاز برای تهیه اقلام فرهنگی و همچنین دستمزد کارشناسان از مواردی است که متأسفانه در بسیاری از سایت‌های گردشگری دینی ایران، مغفول مانده و شاهد این هستیم که اگر بنایی دارای مسئولین صاحب‌اندیشه و فکرباز باشد، برای این امور تصمیم‌گیری می‌شود که البته بسیار محدوداند، وگرنه از سوی مسئولین بلندرتبه شهری برای اصلاح این امور در تمام ابنیه دینی تمهیداتی اندیشیده نشده است. عدم وجود زیرساخت‌های این‌چنینی ملازم و مرادف با بی‌احترامی به حقوق گردشگر می‌باشد و یقیناً از نکات منفی ثبت‌شده در دفترچه خاطرات آنهاست و برای صنعت گردشگری و رونق آینده آن اصلاً خوب نخواهد بود.

نتیجه

در اخلاق گردشگری دینی، به اقتضای اصل احترام، کنشگران این صنعت (گردشگر، راهنمای تور، سازمان‌های گردشگری و مردم) موظف به رفتارهای مبتنی بر توجه، احساس ارج و ارزش‌گذاری به دیگران و محیط دینی هستند.

مصادیق احترام در صنعت گردشگری دینی عبارتند از: ۱. احترام متقابل نسبت به دین و مذهب گردشگران به اقتضای قوانین موجود در جمهوری اسلامی ایران و اخلاق اسلامی؛ ۲. احترام به حفظ آثار طبیعی و تاریخی؛ ۳. رعایت قوانین موضوعه در کشور توسط گردشگران از جمله قوانین مرتبط با حجاب و شرب خمر؛ ۴. رعایت حریم خصوصی از سوی راهنمای تور و سازمان‌های گردشگری در سه سطح ورود به منافع و مصالح شخصی، ورود یا رصد بدون اجازه از محل خلوت، استراحت یا انزوای فرد، افشای عمومی حقایق خصوصی؛ ۵. فراهم‌سازی زمینه‌های رفع نیازهای گردشگران توسط دستگاه‌های مدیریتی مقصد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

۱. آذربایجانی، مسعود و همکاران، ۱۳۸۲، *روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی*، تهران، سمت و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲. اسلامی اردکانی، سید حسن، ۱۳۸۷، *دروغ مصلحت‌آمیز*، قم، بوستان کتاب.
۳. انصاری، باقر، ۱۳۸۷، *حقوق ارتباط جمعی*، تهران، سمت.
۴. ایمانی‌زاده، امیرحسین، ۱۳۹۵، *منشور جهانی اخلاق گردشگری*، تهران، مهکامه.
۵. برقی، احمد بن محمد بن خالد، ۱۳۷۱، *المحاسن*، قم، دار الکتب الإسلامیة.
۶. پورقوشچی، محمدرضا و محمود نادری، ۱۳۹۳، «جهانی شدن و تکثر گرایی قومی در ایران، چالش‌ها و فرصت‌ها»، *فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن*، ص ۹۱ - ۵۵.
۷. حیدری، حجت صفار، ۱۳۹۶، «آموزش عالی، کنش اخلاقی و گردشگری پایدار»، *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ص ۳۳ - ۸.
۸. خامنه‌ای، سید علی، *تحلیل مفهوم تمدنی «مواسات» در بیانات رهبر انقلاب*، ۱۳۹۹.

تحلیلی بر اصل اخلاقی احترام در صنعت گردشگری دینی در ایران □ ۴۵

۹. دنیادیده، علی، ۱۳۹۰، «اخلاق در گردشگری»، *گشت و گذار*، ص ۴۳ - ۴۲.
 ۱۰. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۶، *نعت نامه دهخدا*، تهران، مؤسسه لغتنامه دهخدا.
 ۱۱. سنگاری، اسماعیل و علیرضا کرباسی، ۱۳۹۴، «شکل گیری نخستین بنیان های جهانی شدن در عصر هخامنشی با رویکردی دینی»، *پژوهش های تاریخی*، ص ۸۴ - ۶۳.
 ۱۲. عزیزی، حسین، ۱۳۹۶، «مبانی فقهی لزوم صیانت از آثار تاریخی»، *پژوهش های تاریخی*، ص ۲۰۰ - ۱۸۱.
 ۱۳. فرامرز قراملکی، احد و زینب سالاری، ۱۳۸۸، *اخلاق در سازمان های مردم نهاد*، تهران، مرکز امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری.
 ۱۴. فرامرز قراملکی، احد، ۱۳۸۹، *درآمدی بر اخلاق حرفه ای*، تهران، سرآمد (وابسته به مؤسسه مطالعات بهروری منابع انسانی).
 ۱۵. قاسمی، احمد و احمد صفاری راد، ۱۳۹۳، «قوم و قومیت گرایی در کشورهای جهان سوم فرصت یا تهدید (مطالعه موردی: مناطق مرزی ایران)»، همایش ملی *مرز نشینی توسعه پایدار و فرصت های سرمایه گذاری*، تهران، پارس آباد، ص ۱۵.
 ۱۶. معین، محمد، ۱۳۸۸، *فرهنگ معین*، تهران، امیر کبیر.
 ۱۷. ورعی، سید جواد، ۱۳۸۲، «مبانی فقهی دفاع از سرزمین های اسلامی»، *حکومت اسلامی*، سال هشتم، شماره دوم.
18. Bruke, A., Maxwell, V. & Shearer, I., 2012, *Lonely Planet Iran*, Lonely Planet Publication.
 19. Burke, Andrew, 2012, *Lonely Planet*, Virginia Maxwell, Iain Shearer, Lonely Planet Iran Edition6, Lonely Planet.
 20. Fennell, D., 2006, *Tourism Ethics*. Clevedon, New York, Ontario: Channel View Publications.
 21. Olsen, H. Daniel & Anna Trono, 2018, *Religious pilgimage routs and trails: Sustainable development and management*, CABI 2018.
 22. Rinschede, G., 1992, "Forms of religious tourism", *Annals of Tourism Research*, p. 51-67.
 23. UNWTO, 2001, *Global Code of Ethics for Tourism*, p. 21 12.
 24. Wilson, Valerie, 2020, *Economy policy institute*, p. 30 03.
 25. Zgolli & Zaiem, 2018, "The Responsible behavior of tourist: The role of personnel factors and public power and effect on the choice of destination", *Arab Economic and Business Journal*, December 2018.

26. <https://www.eshia.ir/feqh/archive/text/noori/feqh/87/870903>
27. <https://www.tourism-review.com/travel-tourism-magazine-couchsurfing-posing-threat-to-hostels-article1214>
28. <https://www.ensani.ir>
29. <https://www.empireoflies.ir>
30. <https://www.unwto.org>